

Būti ar atrodyti?

Aurelija Mykolaitytė

2015 m. Vilniaus knygų mugėje buvo surengta diskusija „Laisvės ir nelaisvės socialiniuose tinkluose ir žiniasklaidoje“, kurią vedė humanitarinių mokslų daktarė Rita Repšienė, pokalbyje dalyvavo humanitarinių mokslų daktarai Naglis Kardelis, Vytautas Rubavičius ir Kęstutis Šapoka. Lietuvos kultūros tyrimų instituto darbuotojai siekė aptarti, kaip veikia žmogų naujosios technologijos, kokie kultūros pokyčiai yra akivaizdūs šiuolaikinėje tinklo visuomenėje.

Laisvė ir šiuolaikinės technologijos

Esminis klausimas, kurį pateikė R. Repšienė, – ką reiškia laisvė šiuolaikiniam žmogui ir kodėl tai svarbu, kaip galimybė būti ir rinktis. Pasak N. Kardelio, laisvė turi daugybę apibrėžčių. Vienas esminių bruožų: laisvė prasideda nuo laisvės mąstyti apie laisvės prigimtį. Laisvė niekuomet nėra absoliuti. Ji yra susijusi su galimybe matyti savo kaip ribotos būtybės ribas. Tačiau, suvokus tas ribas, būtina laisvai vaikščioti toje teritorijoje, kuri apibrėžia laisvės erdvę. Laisvę apriboja mūsų kūniškumas, nes žmogus yra kūniška būtybė, taip pat laisvę gali riboti kiti žmonės, įvairios socialinės, politinės aplinkybės. „Ko gero, pati didžiausia nelaisvė kyla iš žmogaus prigimties. Kiekvienas žmogus turėtų suvokti, kad didžiausias pavojus laisvei dažniausiai kyla iš jo paties tamsumo, neadekvatumo, iš savo galimybių, ribų neišmanymo. Tačiau jei mes vien apie būtinybę mąstytume, mes niekada nebūtume laisvi. Mes turime mąstyti apie laisvę ne tik kaip apie įsisąmonintą būtinybę, bet ir kaip apie įsisąmonintą laisvų galimybių erdvę“, – pabrėžė filosofas.

Mokslininkas pripažino, kad socialiniai tinklai, žiniasklaida formuoja tam tikrą virtualią erdvę, kuri yra ir pavojinga, ir gana klastinga. Šiuolaikinė epocha pasižymi tuo, kad įprasta fizinė erdvė persidengia su virtualia erdve. Viena vertus, ta virtuali erdvė, kurią kuria žiniasklaida ir medijos, socialiniai tinklai, gali panaikinti kai kurias kliūtis laisvei, kurios kyla iš įprastos fizinės erdvės. Kita vertus, labai svarbu yra tai, kad tie vadinamieji socialiniai tinklai dažnai kuria mūsų asocialumą. „Kažkada žmogaus dvasia buvo priešinama kūniui, šiais laikais būtent kūniškumas yra ta erdvė pasireikšti dvasiai. Virtualiosios erdvės anonimiškumas, beveidiškumas naikina mūsų dvasią. Atrodytų, kad ta grynosios informacijos erdvė turėtų labiausiai atitikti dvasios poreikį, bet iš tiesų yra priešingai: naikina tą laisvės likutį, kuris gali kilti iš žmogaus kaip kūniškos, ribotos būtybės prigimties. Šiuolaikinė žiniasklaida, socialiniai tinklai dažnai tampa ta vieta, kuri lemia ne tik mūsų galimybes, bet ir kelia daug pavojų ir dažnai kuria asocialumą“, – tokia išvalga N. Kardelis baigė savo samprotavimus apie laisvę.

Kaip išmokstama nebūti

Tolimesnė diskusija pasisuko svarstymų apie asmenybės krizę linkme. V. Rubavičius ėmėsi analizuoti, kaip tarsi nesąmoningai išmokstama žaisti gyvenimo žaidimą, kurio taisyklių nėra niekur surašyta: kiekvienoje bendruomenėje susiformuoja tam tikros savos, neišmanėliui ar atėjusiam naujokui būna ganėtinai sunku. Tai, kas susiję ir su naujų technologijų, žiniasklaidos išsiskverbimu į mūsų sąmonę ir pasąmonę, sapnus ir kasdienį gyvenimą, suvokti nėra paprasta. Mokslininkas pasidalino tokia patirtimi: „Kai važiuoju koku viešesniu transportu, matau daugelį tarsi asmenybių, jas galima būtų vadinti individais, sustingusių ir įsmeigusių akis, kitaip tariant, prisijungusių. Bet kas prie ko prisijungia? Kai mes pradėdame žiūrėti į savo veiklą, iš esmės pradėdame pastebėti tokį labai keistą dalyką: mus prijungia. Mes tik jaudinamės, ar esame prisijungę. Logika visai kitokia. Mes manome, kad surkurta technika naudojama kaip savo priemonėmis, ir imame nepastebėti, kad ta technika mumis naudojasi. Be socialinių tinklų šiuo metu jaunas žmogus tikriausiai savęs neišsivaizduoja, nakčiai, ko gero, neišjungia telefono, nes galbūt kas nors atsiųs žinutę. Jos reikšmė beveik niekinė, niekas neprisiemena žinučių, kurias rašė prieš tris ar keturias dienas. Viskas informacinio srauto yra nunešama kartu su mūsų jausmais, su mūsų išgyvenimais. Mes pamatome, kad technologija iš esmės ima perdirbti mus ir mes reikalingi tai technologijai geriau funkcionuoti.“

V. Rubavičius akcentavo, kad neįmanoma suvokti visų technologijos veikimo

ypatumų, bet logika ganėtinai paprasta: technologijos yra verslo platformos, taip pat ir žiniasklaida. Tikslas – pajungti mūsų sąmonę ir mūsų tapatumus taip, kad mes pradėtume savo tapatumus keisti, norėti dalykų, kurie yra siūlomi išbandyti. O išbandyti socialiniuose tinkluose mes galime įvairius savo vaizdinius ir susikurtus tapatumus, mes galime socialiniuose tinkluose prisistatyti, kuo tik norime. Visi šie tapatumai ima keistai veikti dažnai mums patiems nenumanomu būdu.

Filosofas diskusijoje akcentavo žiniasklaidos laisvės apgaulingumą: „Aš nenoriu paneigti, kad žiniasklaidoje ir socialiniuose tinkluose mes neturime galimybių saviraiškai, be abejo, turime. Tačiau kas yra žiniasklaida? Žiniasklaida pirmiausia yra verslas, kurio pagrindinis tikslas – pardavinėti auditoriją. Kitaip tariant, sukaupti auditoriją ir parduoti ją viešųjų ryšių ir rinkodaros strategijas įvaldžiusioms korporacijoms, kurios iš to uždirba. Juk kas yra svarbiausia ir ką daro žiniasklaida? Žiniasklaida kuria mūsų įvaizdžius. Kitaip sakant, mes patys išmokstame ir iš socialinių tinklų, ir iš žiniasklaidos ne būti, o atrodyti. Kiek tame įvaizdyje yra mūsų laisvės ir mūsų kūrybinės raiškos? Pastebime, kad su ta laisve yra ir daug nelaisvės pavidalų.“

Pasak V. Rubavičiaus, tie, kas pradeda kalbėti apie laisvę, labiausiai ir nori pavergti. Pavergti tuo pačiu laisvės apžavu, nes dažniausiai su laisvės apžavu eina ir dominavimo, valdymo, visokios valdžios galia. Auditorija yra toji prekė, kuri per išstobulintas socialinių tinklų ir įvairias kitas rinkodaros strategijas suvalgo viską, kas jai duodama. Tik žiniasklaidos vartotojai išsivaizduoja, kad jie gali pasirinkti,

bet meniu visada yra parenkamas. Veikia korporacijos, kurios dirba ta linkme: apie kiekvieną socialinių tinklų profilį žinoma daug daugiau nei tas žmogus įsivaizduoja. Kultūros filosofas išvelgė vieną iš tokio veikimo tendencijų: siūloma nepaliaujamai apsinuoginti, kitaip sakant, visus savo vidinius išgyvenimus viešinti ir rodytis tuo kūno pavidalu, kuris taip pat yra rinkodarinis.

N. Kardelis, pratęsdamas ankstesnę V. Rubavičiaus mintį, kalbėjo apie apsinuogimo ir kartu apsinuoginimo dialektiką. Viena vertus, mes norime atrodyti esą kitokie nei iš tikrųjų, nes manome, kad natūralūs esame neįdomūs, tad trokštame apsirengti kažki kokiais virtualiais aparatais. Kita vertus, siekiame apsinuoginti, nes manome, kad tokie esame patrauklesni. „Ta pornografinė logika yra susijusi ne tik su kūnu, bet ir su dvasia. Norima iš mūsų išgauti tą grynąją dvasinę esmę, išdistiliuoti, išrafinuoti, tada daug geriau plėtoti tas vadybos ir rinkodaros strategijas. Mes iš tiesų parduodame save, o mums parduoda tam tikras prekes“, – konstatavo filosofas.

Kūrybos (ne)laisvė

K. Šapoka atkreipė dėmesį dar į vieną svarbų aspektą: technologijos veikia kūrybą. „K. Šapoka atkreipė dėmesį dar į vieną svarbų aspektą: technologijos veikia kūrybą. „Kai atsirado klaviatūra, rašymas kompiuteriu man asmeniškai iš esmės pakeitė rašymo pobūdį, aš tiesiog pradėjau gaminti tekstus neįsivaizduojamai kiekiais. O tas teksto dauginimas kaip tik įtraukia į tam tikrą rinką. Jei tekstai paklausūs, jie tada tave įtraukia į tam

tikrą sistemą. Laisvės klausimas pasidaro dviprasmiškas: viena vertus, tu esi laisvas rašyti daug tekstų, jų reikia, kita vertus, trinasi riba, ar tu rašai tekstus kažkam ir kažką išreiški, ar pati sistema padaro tave tam tikra tekstų gaminimo mašina. Technologijos vaidmuo šia prasme įdomus. Rašymas kompiuteriu, viena vertus, pagreitino darbą, kadangi tekstą, mintį galima taisyti, perkomponuoti, dekonstruoti iškart. Kita vertus, toks koliažinis, takus, kontekstinis rašymo būdas atitinkamai paveikė ir mąstymo struktūrą. Įdomu ir tai, kad kartais, situacijai susiklosčius, labai sunkiai išeina rašyti ranka – tradicinis minties, rankos ir teksto santykis sutraukytas – sunku rišliai ir išskaitomai parašyti net keletą sakinių. „Rankraščio“ sąvoka nebetenka prasmės. Niekada apie tai nesusimąščiau, kol po ilgos pertraukos nepabandžiau rašyti teksto ranka.“

„Kur tada kūrybingumo laisvė išlieka?“, – klausia diskusijos vedėja R. Repšienė. Menotyrininko nuomone, tai pamatinis klausimas ne tik rašantiesiems, bet ir meno žmonėms. Ar tu esi įtraukiamas į tam tikrą sistemą, ar ne? Bet vienas pavojų yra ir sistemos vengimas, nes atrodo, sistemos vengi, o sistema naudojasi ir tuo tavo vengimu, – iš esmės negali išvengti tos sistemos, jeigu nori egzistuoti kaip rašantis, kuriantis individas. Tu gali rašyti pats sau, į stalčių, slėpti tai, bet tada klausimas, ar tu tikrai kažką rašai, ar tikrai save išreiški?

Svarstymus apie kūrybingumą ir naująsias medijas papildė ir N. Kardelis. Filosofas pabrėžė, kad paties žodžio „originalumas“ etimologinis pagrindas yra susijęs su gebėjimu pačiam funkcionuoti kaip šaltiniui. O šaltinis visada

trykšta iš natūralios dirvos, iš natūralios žemės, ne iš kažkokio erzacinio tirpalo, kuris duoda tik labai apribotą galimybių lauką. Mokslininko nuomone, tie socialiniai tinklai žmones labai niveliuoja, unifikuoja jų mąstymą: „Originalumas galėtų būti įmanomas tik išsitinklinus. Galima kurti natūralius žmonių ryšius, o ne informacinius tinklus. Tokios alternatyvios tinklinės struktūros kūrybingumą tik aktyvuotų. Jeigu esame įtinklinami kaip ta musė voro tinkle, aišku, kad mūsų kūrybingumas yra suspenduojamas. Mes tampame hidroponiniais augalais, kurie minta svetima chemija, mūsų natūralus prigimtinis kūrybingumo šaltinis yra blokuojamas, užkemšamas kažki kokiais erzacais.“

Kultūros tyrinėtojas kūrybingumą sieja su tam tikra žmogaus paslaptimi: „Ta paslaptis yra nulemta vienokio ar kitokio šarvo ar lukšto, kuris saugo mūsų substanciją. Jeigu mes nei sau, nei kitiems neišliekame kaip paslaptis, tai tampame peršviečiami, permatomi ir šia prasme neįdomūs. Perdėtas familiarumas, kuris ateina per socialinius tinklus, naikina mūsų substanciskumą. Tada mes esame be šarvo, kuris taip pat ir mūsų orumą apsaugotų. Šitie virtualūs, simuliuoti dalykai užgožia mūsų tikrąją esmę ir tada kūrybingumo šaltiniai išsenka.“

Iššūkiai ir perspektyvos

Diskusijos vedėja R. Repšienė klausė pašnekovų, kaip būtų galima susidoroti su iššūkiais dabarties visuomenei. Pasak V. Rubavičiaus, atsakymas būtų vertas milijardo. Jo manymu, nelabai pavyktų su jokia publika susitarti, kad tai tikrai

iššūkiai, su kuriais reikia dorotis. Sistamai, kuri dabar įsitvirtinusi, nei laisvų, nei kūrybingų ar kritiškai mąstančių žmonių tikrai nereikia. Reikalingi visai kitokie: mokantys kurti tinkamus įvaizdžius ir prisitaikyti prie darbo rinkos reikalavimų. Natūraliai žvelgiama į save kaip į žmogiškuosius išteklius, ir niekam nebekyla problemų. Kam žmogiškiesiems ištekliams reikalinga laisvė? Daugelis filosofų šiandien yra už žmogiškuosius išteklius, jie puikiai pelnosi iš projektų, kurie gerina žmogiškuosius išteklius. O ištekliai yra skirti suvirškinimui.

V. Rubavičius nurodė, kad šiuolaikiniai filosofai ir kultūrologai teoriškai jau apmąsto vidaus ir išorės prieštaros nykimą, kai viskas tarsi išverčiama į kūniškąjį paviršių. Svarbu nustatyti zonas, kokiais vaizdais, kokia muzika, koku profiliu paspausti, kad gautum norimą rezultatą. Dvasią labai sunku paspausti, nes dvasia tarsi nematoma ir neapčiuopiama. Kultūros tyrinėtojas pasirėmė JAV sociologų tyrimais, kurie atskleidė labai įdomų dalyką: pusė keturiolikmečių vaikinių, socialiniuose tinkluose susipažinę su mergina, jau pirmos pažinties metu pristato savo nuogo kūno nuotraukas. Kūnas išeina į paviršių. Greit negali parodyti savo žinojimo, juolab dvasinių gebėjimų. Išviešinamas kūnas, kuris naikina vidinio gyvenimo terpę, tačiau sykiu pradėdamas aprenkti tatuiruotėmis, įvairiais pirsiniais ir kuo tik nori, prikeliant praktikas, kurios buvo nepaprastai archajiškos, rodė priklausomybę gentims, ritualams, tapatumą. Tai didžiulis verslas, kurio reklamų yra pilna.

Mokslininkas pastebėjo, kad į vaikų sąmonę socialiniai tinklai įeina nesulaukus

jokios brandos: „Mačiau bažnyčioje vežimėlyje atsivežtus vaikus, kurie žaidžia su gerais mobiliakais. Vaikas nevaikšto, bet spaudinėja ikonėles, jo sąmonė mokosi mąstyti pagal tam tikrą vaizdinę klaviatūrą. Kai mes galvojame apie laisvę, savo stuburo, dvasinio kumščio kūrimą, tai tarsi užmirštame, kad visa sistema veikia, kad liktų kuo mažiau tos laisvos valios. Žmogus valdomas geriausiai, kai jis pats tai daro laisva valia. Reikia tatuiruotis, reikia vartoti, reikia būti *sexy*, reikia būti *cool*. Reikia savo noru.“

Pasak N. Kardelio, šiuolaikinis žmogus nori būti matomas nuogas, kita vertus, atsiranda keista kūno baimė. Žmogus gėdijasi netatuiruoto kūno, nepakeisto, nesukultūrinto. Taip pat žmogus turbūt netrukus pradės gėdytis nekiborgizuoto kūno: kūną reikia papildyti įvairiais elektroniniais priedais. Filosofas vedė ana-

logiją su popierine ir elektronine knyga: „Dabar mes gėdijamės popierinės knygos kaip neva nenatūralios, gėdijamės popierinio knygos kūno ir norime, kad viskas būtų elektroniška – elektroninė knygos versija yra prestižiškesnė nei popierinė. Ir žmogaus mėsinė versija yra, ko gero, ne tokia populiari negu kažkoks žmogaus virtualusis įvaizdis.“ Gėdijamasi savo nesuskaitmenintų minčių, gėdijamasi pasakyti, kas manoma iš tiesų: norima manyti, kaip reikalauja kiti, kaip reikalauja tinklo logika.

Filosofas diskusijos pabaigoje reziumavo, kad žmogus, gėdydamasis savo visuuminio ego ir bandydamas save pateikti šmėkščiojančiais pavidalais, tampa virtualiaja šmėkla, norinčia šmėkščioti kuo dažniau. Ir šiuolaikiniai filosofai, ir kultūros tyrinėtojai turėtų apie tai pamąstyti.

Literatūros kritikos žaidimai

Aistė Kučinskienė

2016 m. lapkričio 25 d. Lietuvių literatūros ir tautosakos institute įvyko konferencija *Orientaciniai žaidimai kintančiuose literatūros lai(u)kuose: lietuvių literatūros kritikos dabartis, istorija ir teorija*, skirta Vytauto Kubiliaus (1926–2004) ir Rimvydo Šilbajorio (1926–2005) 90-osioms gimimo metinėms. Dar Kubilius savo garsiajame straipsnyje „Kri-

tika – specifinis mąstymo būdas“¹ rašė, kad kritikos diskursas, o juo labiau metakritikos diskursas balansuoja ties įvairių sričių ribomis. Jis pateikia keturias žiūras: kritika – mokslas; kritika – menas; kritika – mokslo ir meno mišinys;

¹ Vytautas Kubilius, „Kritika – specifinis mąstymo būdas“, *Problemos ir situacijos*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 242.